

Hücvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi), Haz.

Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, No: 93, 2020 baskısı, 516 s.

Mustafa ÖZSARAY*

Tasavvuf edebiyatının klasik eserlerinden biri de Ebü'l-Hasen Ali b. Osman b. Ebî Ali el-Cül-lâbî el-Hücvirî (ö. 465/1072) tarafından Fars diliyle yazılan *Keşfu'l-mahcûb*'tur.

Keşfu'l-mahcûb, tasavvufun teorik ve pratik konularını sistemli bir şekilde işleyen ilk kitaptır. Hücvirî, eserinde tasavvufî hayatın derinliklerini kavramak ve bunları ifade etmek için akli ve mantikî ölçüleri ve ilkeleri mümkün olan en geniş şekilde kullanmıştır. Hücvirî, tasavvufun esaslarıyla sûflerin söz ve makamlarının açıklanması hakkındaki bu eserini kaleme alırken Serrâc'ın (ö. 378/988) *Lüma'* ve Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Tabakâtü's-sûfiyye*'sinden faydalanmakla birlikte bunlardan farklı olarak hayat hikâyesini anlattığı sûflerin sözlerini de yorumlamış, gittiği yerlerde karşılaştığı kişi ve olaylar hakkında bilgiler vermiş ve tasavvufu yanlış anlayan ve uygulayan sahte mutasavvıfları eleştirmekten geri durmamıştır. (Süleyman Uludağ, "Hücvirî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 18, s. 459-460.)

Süleyman Uludağ tarafından Farsça'dan Türkçe'ye çevrilerek hazırlanan *Keşfu'l-mahcûb* (*Hakikat Bilgisi*), ilk olarak 1982 yılında İstanbul'da Dergâh Yayınları arasında basılmıştır. Eser, 1996 yılında ikinci, 2010 yılında üçüncü, 2014 yılında dördüncü, 2016 yılında beşinci, 2018 yılının da altıncı ve 2020 yılında ise yedinci baskısını yapmıştır.

Keşfu'l-mahcûb'un kaynakları şifahî rivayetler ve telif eserler olarak iki kısımdır. Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*'u telif ederken yararlandığı eserlerin bazısının yazar ve adını birlikte, bazısının kitap adını, bazısının da sadece yazarlarının adını zikretmiştir. (s. 57-59)

Hücvirî eserine *Keşfu'l-mahcûb* ismini vermesinin amacını şöyle açıklamıştır: "Kitaba *Keşfu'l-mahcûb* ismini verdim demekten maksadım şudur: Kitabın ismi içindekileri ifade etmelidir. Basiret sahipleri bu kitabın ismini duydukları vakit, bununla neyin kastedildiğini anlamalıdır. Malum olsun ki Ulu ve Yüce Allah'ın velileri ve dergâhının azizleri müstesna bütün insanlar ilahî hakikatin inceliğini anlamaktan uzaktırlar. (Zira tahkik-i ilahiye latifesi ile onların arasında bir hicâb vardır). Bu kitap hak yolu açıklamak (tasavvufî) sözleri izah etmek ve (ilahî hakikati görmeye mani olan) beşeri perdeleri ortadan kaldırmak konusunu ele aldığı için ona bundan başka

bir isim vermek münasip olmazdı.” (s. 69) Hücvirî’ye göre hakikati tam olarak idrak etmeye mani olan perdeler açılabilir. Bunun için kalpte Hakk’ın nurundan bir maya ve cevher olması gerekir. Bu eseri okuyanlar hâsıl olan bereketle bu perdelerden kurtulabilir. Varlıkları hakkı inkâr ve batıl olanı yapma hamurundan yoğrulanlara ise kitabın faydası yoktur. (s. 71)

Süleyman Uludağ, hazırladığı giriş kısmında siyasi, kültürel ve dinî bakımdan Hücvirî’nin yaşadığı çağı değerlendirdikten sonra müellif ve eseri hakkında oldukça detaylı açıklamalar yapmıştır. Burada *Keşfu'l-mahcûb*’un yazılış gayesi, usulü, muhtevası ve önemi hakkında ayrıntılı bilgiler ve yorumlar bulunmaktadır. (s. 15-63) Bundan sonra Hücvirî’nin eserini niçin ve nasıl yazdığını, amacının ne olduğunu ve eserin önemini açıkladığı mukaddime yer almaktadır. (s. 67-74) Mukaddimededen sonra eser dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde tasavvufa dair ön bilgiler açıklanmaktadır. Bu bölümde ilim, fakr, tasavvuf, hırka giyme ve melamet konuları ele alınmıştır. (s. 75-128) İkinci bölümde sûflerin hal tercümeleleri bulunmaktadır. (s. 129-235) Üçüncü bölümde tasavvufî fırkalar ve görüşlerine yer verilmiştir. (237-327) Dördüncü bölümde tasavvufî hakikatler ve muameleler konusu işlenmiştir. (s. 329-473) Ekler kısmında ise eserde geçen hadislerle sûfî sözlerinin listeleri bulunmaktadır. (s. 475-490.)

Keşfu'l-mahcûb’un mukaddimesi ve birinci bölümünde, Hücvirî’nin eserde izlediği üslup ve usûlün yanı sıra Kur’an ve sünnet çizgisinde gelişen tasavvuf yolunun tespiti noktasında son derece kıymetli bilgiler yer almaktadır. O, sünni çizgideki ilk dönem sûflerin yolunu izah ederek tasavvufun üzerine düşen taklit perdesinin nasıl açılacağını göstermektedir. Hücvirî’ye göre, eserinde konu edindiği mahcûbun (perdelinin) anlayışına engel olan hicab (perde) iki kısımdır: İlki hicab-ı reynî, yani kara kalplilik perdesi, ikincisi ise hicab-ı gaynî, yani bulutlanma perdesidir. Bu perdelerden ilki daimi, ikincisi ise geçicidir. İlki zat hicabı, ikincisi ise sıfat hicabıdır. Kulun zatı eğer Hakk’a perde olmuşsa onun için hak ve batıl eşittir. Bu yüzden bunların kalpleri mühürlenmiştir. Eğer kulun zatı değil de sıfatı Hakk’a perde olursa kulun tabiatı, sırrı ve ruhu yine de daima Hakk’ı talep eder, batıldan kaçır. Bazı vakitlerde bu perde açılır. Hücvirî bu hakikati ortaya koyduktan sonra eserini gaynî hicabına tutulan ve esir olan kalpleri cilalamak için vücuda getirdiğini, bu kalplerde Hakk’ın nurundan bir maya ve cevher bulunduğunu, bundan dolayı oluşacak bereket sayesinde bu kalplerdeki gaynî perdesinin açılacağını belirtmiştir. Reyn perdesiyle kalpleri örtülü olduğu için hakkı inkâr edenlere ise eserinin fayda vermeyeceğini söylemiştir. (s. 69-71)

Hücvirî’nin eseri yazmasına sebep olan soru ve buna verilecek cevabın nasıl olması gerektiği konusundaki açıklamasına bakıldığında onun eğitim ve öğretimde akıl ve mantığa önem veren analitik düşünce temelli bir yaklaşımı benimsediği görülmektedir. Soru soran Ebu Said Hücvirî tasavvufun mahiyeti ve usûlünün ayrıntılı olarak anlaşılır bir şekilde cevaplandırılmasını istemektedir. Bu soru üzerine Hücvirî cevap verme yöntemini şöyle açıklamaktadır: “Şayet soru sahibi sorunun tamamına ve o soru ile ilgili ikinci derecedeki soruların hepsine vakıf ise bir bütün olarak sorulan suale bir bütün olarak cevap vermek gerekir. Fakat bundan sonra mübtedi olanlar, yani başlangıç halinde bulunanlar için tafsilata, kısımların tahdid edilmesine ve açıklanmasına ihtiyaç vardır.” (s. 71) Soruda tasavvuf yolunun hakikati, makamların keyfiyeti, mezhepleri, büyüklerin söz ve remizlerinin izahı, Allah sevgisinin niteliği ile bunun akıllarca niçin mahcûb (perdelenmiş) olduğu, nefsin bu sevgiden ürkmesi ile ruhun bu sevgiyle sükûn bulmasının nedenlerinin açıklanması da istenmektedir. (s. 72) Hücvirî’nin bu denli ayrıntılı bir soruya doyurucu bir cevap vermesi beklenir ki eserin tamamında bu rahatlıkla görülebilmektedir. Verdiği cevaplara bakıldığında meseleleri yorumladığı ve fikirlerini ilk dönem muhakkik sûflerin usullerine uygun oluşturduğu

anlaşılmaktadır. Zaten kendisi de tasavvufu aslına döndürme amacındadır. Kitabın planını da bu amaca uygun bir şekilde oluşturmuştur. Bu açıklamaları Hücvirî'nin ilmî disiplin ve metodolojik anlayışa önem verdiğini göstermektedir.

Hücvirî ilimde fikir ve emeğe saygı hususunda çok hassastır. Zamanında bunun kalmadığından yakınmaktadır. Hücvirî başkasının eserini çalanların yaptığı çirkin davranışı kendi başından geçen iki olayla örneklendirerek anlatması telif haklarına saygısızlığın tarihinin çok eskilere gittiğini göstermektedir. Onun şiirlerini oluşturan *Dîvân*'ı ve tasavvufa dair *Minhâcû'd-đîn* adlı eseri bu çirkin fiille ortadan kaybolmuştur. Bu sebeple *Keşfu'l-mahcûb*'u koruma konusunda hassas davrandığını belirtmiştir. (s. 67) Hücvirî başından geçen bu iki kitap hırsızlığı olayının tesiriyle eserlerinin başına isim yazılmasının gereğine ikna olmuş ve bunu iki nasip ile açıklamıştır. Ona göre bunlardan birincisi avamın nasibi, ikincisi de havassın nasibidir. O, avamın nasibini şöyle açıklamaktadır: “Bu ilmin cahilleri, muhtelif yerlerde müellifinin ismi bulunmayan yeni bir kitap gördüklerinde, onu kendilerine nispet etmektedirler. Böylece müellifin maksadı gerçekleşmemektedir. Derleme, telif ve tasnif etmekten maksat, müellifin ismini o kitap vasıtasıyla yaşatarak okuyucuların ve öğrenme durumunda bulunanların kendisine hayır dua etmelerini temin etmekten başka bir şey değildir.” (s. 68) Görüldüğü gibi Hücvirî'nin maksadı tanınmak, bilinmek ve para kazanmak suretiyle şöhret ve menfaatten haz duymak değil, gerçekleri öğretmektir. Ona göre havassın nasibi ise şöyledir: “Havas ve aydın kişiler bir kitap gördükleri zaman, bu eserin müellifinin bu ilimde veya fende âlim ve tahkik ehli olduğunu bilirlerse, onun hakkına en güzel biçimde riayet etmiş ve o eseri okumak ve okutmak için ellerinden geldiği kadar gayret göstermiş olurlar. Böylece okuyucununur muradı da, eserin müellifinin maksadı da en iyi şekilde gerçekleşmiş olur.” (s. 68)

Hücvirî sorulan suale “Malum olsun ki bu tasavvuf ilmi zamanımızda yok olup gitmiştir” (s. 72) tespitinde bulunmuş ve gerek aydınların gerekse halkın tasavvufî eserlerin ibaresiyle yetinmelerini ve manasından bihaber olmalarını bunun sebebi olarak görmüştür. Hakk'ın has dostlarını ise bu tespitinden istisna tutmuştur. (s. 72) Hücvirî, eserde tasavvufu heva ve heveslerinin malzemesi yapan cahillerden ise şöyle yakınmaktadır: “Allah azze ve celle bizi öyle bir zamanda yarattı ki o zamanda yaşayanlar heva ve hevese şeriat adını veriyorlar. Kibirlenmeye, başkan olma hırsına ve makam tutkusuna izzet ve ilim; halka karşı mürailik yapmaya haşyet; kinlerini kalplerinde gizli tutmaya hilm; mücadeleye münazara; muharebe ve sefihliğe azamet; münafıklığa zühd; temenniye irade; nefsanî hezeyanlara marifet; gönlün hareketlerine (ve arzularına), nefsin desiselerine muhabbet; ilhada fakr; inkâra safvet; zındıklığa fena; Peygamberin (s.a.v.) şeriatını terk etmeye tarikat ve zamane ehlinin afetlerine muamele ismini veriyorlar.” (s. 73)

Hücvirî'nin tasavvuf anlayışına göre hakiki tevhide ermek için öncelikle kişinin tarifini yaptığını perdelerden kurtulması gerekir. Hücvirî, cehaleti perdelenmiş olmanın sebebi gördüğü için birinci bölüme ilmin fazileti ile başlamıştır. Aslında ilmin faziletinden bahsetmek fuzuli imiş gibi görülebilir. Çünkü kimse ilme karşı gelmez zannedilebilir. Fakat gerçekte durum böyle değildir. Kimi cahil mutasavvıflar şeriat ve tabiat ilminin gereksizliğinden bahsedecek kadar hakikatten bihaber duruma düşmüşler, bu yüzden de tasavvufa leke sürülmesine neden olmuşlardır. Kimileri de bu yolu amelsiz sadece ilimle elde edebileceklerini zannetmişlerdir. Onlar da sadece sûflerin güzel sözlerin meftunu olmuş şair ve ediplerdir. O halde ilmin öneminden bahsetmek lüzumlu olmuştur ki o da bunu yapmaktadır. İlmin farz olduğunu, amelle birlikte olması gerektiğini, ikisinin birbirine faziletinden bahsetmenin batıl olduğunu, ilmin mahiyetini ve ilmi terk edenin ilhâda düşeceğini ayet ve hadislerle âlim ve sûflerin güzel sözleriyle uzun uzadıya açıklamıştır. (s. 78-84)

Hücvirî ilmin faziletini açıkladıktan sonra fakr ve gına kavramlarının hem şekli hem de hakiki manalarını aynı üslup ve metotla, yani ayet, hadis ve büyüklerin sözlerinin şerhi yöntemlerine başvurmak suretiyle açıklamıştır. Ona göre fakr ayet ve hadislerde övülmüştür ki bunun aslı da yoklukta ve varlıkta gönlü maldan mülkten fariğ etmek ve sebepleri yaratan Allah'a yönelmiş olmaktır. Bu anlamda derviş ve sûfilere fakir de denilmektedir ki Hücvirî bu kavramın miskinlik olmadığını böylece izah etmiş olmaktadır. Bu örnekte de görüldüğü üzere Hücvirî kavramların doğru anlaşılması konusunda çok hassastır. Bunun için fakrı ve fakirliğin ne demek olduğunu izah etmiştir. Ona göre bu yolun taliplerinin sûfilere yolunda gitmekten, makam ve menzilleri katetmekten ve ifadeleri hakkında bilgi sahibi olmaktan başka çare yoktur. Şu hâlde Hücvirî'ye göre ilim şarttır, fakrı, yani dervişliği doğru anlamak gereklidir ve usûl bilgisi olmayanın herhangi bir yere nispet edilmesi de bahis konusu olamaz. (s. 85-94)

Usûl konusunda son derece titiz olan Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*'da "tasavvuf" ve "sûfî" kavramlarına da açıklık getirmiştir. O dil kuralları ile bu iki kavramın kökenini bulmanın mümkün olmadığı kanaatindedir. Ona göre iştikakla bu isimler tarif edilemez. Sûfî ve ondan türetilen tasavvuf safâ halindeki kişilere verilen özel bir isim görüşünü savunmuştur. Ona göre tasavvuf kalbin ağyardan koparılması ve Hakk'a raptedilmesidir. Bu işin önderi sıddık lakabıyla muttasıf olan Ebû Bekir'dir. Ebû Bekir bu hâli Resulullah'ın (s.a.v.) vefatı sırasında ortaya koymuştur. Bu makam tevhid makamıdır ki bunu Ebû Bekir (r.a.) meşhur konuşmasında ifade buyurmuştur. O halde Hücvirî'ye göre, sûfî, evliyanın muhakkik olanlarına ve velayette kemal derecesinde bulunanlara verilen bir isimdir. Mutasavvıf ise, sûfilere alakası olan ve onların talibi olan kişilere denir. Bir de mustasvıf vardır ki o da mal ve makam sahibi olmak için kendini sûfilere benzetendir. Sonuncusu sûfiler nezdinde sinek gibidir. Sûfî vusûl, mutasavvıf usûl, mustasvıf ise fuzûl (lüzumsuz şeylerin) sahibidir. (s. 95-105)

Keşfu'l-mahcûb, şeriata uygun tasavvufun teorik ve pratik usullerini ve muamelelerini konu edinmiştir. Hücvirî eserinde sûfilere hal tercümelere eşliğinde kullandıkları ıstılahları da açıklamıştır. Diğer taraftan o, yanlış anlayışları tenkit ederek bu yolda olanların doğru inanç ve ilim eşliğinde tasavvufun usûllerine riayet etmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*'daki metodolojik ve analitik yaklaşımı, ilmî üslûbu ve ikna edici ifade gücü ile tasavvuf ilminin ve edebiyatının oluşumunda önemli bir boşluğu doldurmuştur.